

Language: Yorùbá

Oyè ìyálóde: ipò akonibìnrin nínú ètò ìṣẹ̀lú àwùjọ Yorùbá

Remi ALAPO (PhD)

Assistant Professor, History, Philosophy, Anthropology Department
City University of New York (CUNY), York College

E-mail: oalapo1@york.cuny.edu

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7247-0827>

ÀṢAMỌ

Ìṣẹ̀ yìí ṣe àgbéyèwò òye Ìyálóde gégé bí ipò àṣíwájú àti ipilẹ̀ fún ifẹ̀hónúhàn àwọn obìnrin Áfíríkà nínú Ìjákoni Ìṣẹ̀lú nínú ilàṅà ètò ìṣẹ̀jọba ibílẹ̀ Yorùbá. Nípa ṣíṣe àfàyo èrí láti inú ìmò itàn, tíòrì aṣègbèfábo Áfíríkà, èrò jìnlẹ̀ nípa ìṣẹ̀lú ibílẹ̀, àṣà alohùn àti ìṣewádíí tí ó jìnlẹ̀, ìṣẹ̀ yìí fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé Ìyálóde dúró gégé ọ̀kan nínú ipò tí ó ní ààtò, ifaradà àwòṣe tí ó gbajúgbajà láàrin àwùjọ nínú àwọn ipò obìnrin nínú agbára ìṣẹ̀lú Áfíríkà. Dípò kíkopa ajẹmayẹyẹ tàbí àmì oyè lásán, Ìyálóde ní ààtò tí ó ṣodo sínú ipò ìṣẹ̀lú nípasẹ̀ èyí tí èrò àwọn obìnrin, agbára àwùjọ, àti agbára ijẹ́másojú ti máa n wáyé nínú ilàṅà ìṣẹ̀jọba Yorùbá. Gbígbe Ìyálóde sí ọ̀gangan ipò èkọ̀ ìmò ajẹmọ́-adarí Áfíríkà lápapọ̀, ìṣẹ̀ yìí ṣe àtúngbékale ìjákoni gégé bí àṣà àti iwà ìmètọ̀ èyí tí ó jẹ̀ yọ nínú ifarasìn, àkóyawọ̀ àti itẹ̀ṣíwájú láti iran dé iran, dípò idánikànṣe tàbí ìṣagbára mó ogun. Itúpale ìṣẹ̀ yìí topinpin itàn ipilẹ̀ oyè Ìyálóde káàkiri ilẹ̀ Yorùbá, ó ṣe àgbéyèwò bí ààtò agbára àwọn obìnrin nínú ìṣẹ̀lú ṣe wáyé nínú ipínká ilàṅà ìṣẹ̀jọba ṣáájú imúnisìn àti imúdúró rẹ̀ lẹ́yìn idàrúdàpọ̀ imúnisìn. Nípa wíwo Ìyálóde gégé bí oyè ibílẹ̀ àti ipò adarí òde-òní, ìṣẹ̀ yìí ṣe àfikún sí itako imúnisìn, àti ìmò lórí aṣègbèfábo Áfíríkà, ó jẹ̀ ipènjà fún ìmò itàn ajẹmọ́-jéńdà àti imúnisìn nípa ètò ìṣẹ̀jọba Áfíríkà, ó sì gbé Ìyálóde kalẹ̀ gégé bí àwòṣe tí ó ní agbára nípa Ìjákoni Ìṣẹ̀lú àwọn obìnrin Áfíríkà pẹ̀lú wíwo pàtàkì rẹ̀ nínú ijíròrò nípa ipò adarí, ìṣètọ̀ jéńdà àti àṣà ajẹmọ́-òminira.

KOKO-ỌRỌ:

Ìṣètọ̀fábo Áfíríkà, Ìjákoni Obìnrin Áfíríkà, Itẹ̀ṣíwájú ajẹmáṣà, ìṣẹ̀jọba ibílẹ̀, Ìyálóde, Ogbomoso, Agbára Ìṣẹ̀lú, Adarí obìnrin Yorùbá

Oyé yáylóde: o papel da heroína na sociedade política iorubá

RESUMO

Este trabalho examina a compreensão de Iyalóde como uma posição de liderança e uma base para a representação das mulheres africanas no poder político dentro da estrutura da governança tradicional iorubá. Recorrendo a evidências do conhecimento histórico, da teoria política africana, do pensamento político tradicional, da tradição oral e de pesquisa aprofundada, este trabalho estabelece que Iyalóde se destaca como um dos modelos mais duradouros, relevantes e socialmente relevantes das posições das mulheres no poder político africano. Mais do que um mero símbolo cerimonial, Iyalóde é um ritual inserido no contexto político por meio do qual as ideias das mulheres, o poder social e o poder de representação são incorporados na

governança iorubá. Colocando Iyalóde na vanguarda da ciência política africana, este trabalho restabelece a liderança como uma cultura e uma virtude que emerge da submissão, da cooperação e do progresso de geração em geração, em vez do individualismo ou da força militar. Este estudo traça as origens históricas do título de Iyalóde na Iorubalândia, examinando como a prática do poder político feminino foi moldada pela fragmentação da governança pré-colonial e sua consolidação após a ruptura colonial. Ao analisar Iyalóde como um título tradicional e uma posição de liderança contemporânea, este estudo contribui para o debate sobre o colonialismo e para a ciência política africana, desafia a compreensão histórica de gênero e colonialismo na política africana e apresenta Iyalóde como um modelo poderoso de liderança política feminina africana, com foco em sua importância nas discussões sobre governança, igualdade de gênero e cultura de libertação.

PALAVRAS-CHAVE

Herança Africana, Liderança Feminina Africana, Avanço Tradicional, Governança Tradicional, Maternidade, Ogbomoso, Poder Político, Líderes Femininas Iorubás

Oyé yáylóde: le rôle de l'héroïne dans la société politique yoruba

RÉSUMÉ

Ce travail examine la notion d'Iyalóde comme position de premier plan et fondement de la représentation des femmes africaines au sein du pouvoir politique dans le cadre de la gouvernance traditionnelle yoruba. S'appuyant sur des données issues de la connaissance historique, de la théorie politique africaine, de la pensée politique traditionnelle, de la tradition orale et d'une recherche approfondie, ce travail établit que l'Iyalóde constitue l'un des modèles les plus pérennes, pertinents et socialement durables de la place des femmes dans le pouvoir politique africain. Bien plus qu'un simple symbole cérémoniel, l'Iyalóde est un rituel ancré dans le contexte politique, à travers lequel les idées, le pouvoir social et le pouvoir de représentation des femmes s'incarnent dans la gouvernance yoruba. En plaçant l'Iyalóde au cœur de la science politique africaine, ce travail réaffirme le leadership comme une culture et une vertu qui émergent de la soumission, de la coopération et du progrès de génération en génération, plutôt que de l'individualisme ou de la force militaire. Cette étude retrace les origines historiques du titre d'Iyalóde au pays Yoruba, en examinant comment l'exercice du pouvoir politique féminin a été façonné par la fragmentation de la gouvernance précoloniale et sa consolidation après la décolonisation. En analysant l'Iyalóde comme titre traditionnel et position de leadership contemporaine, cette étude contribue au débat sur le colonialisme et à la science politique africaine, remet en question la compréhension historique du genre et du colonialisme dans le système politique africain et présente l'Iyalóde comme un modèle puissant de leadership politique féminin africain, en soulignant son importance dans les discussions sur la gouvernance, l'égalité des genres et la culture de la libération.

MOTS-CLES

Patrimoine africain, Leadership féminin africain, Promotion traditionnelle, Gouvernance traditionnelle, Maternité, Ogbomoso, Pouvoir politique, Femmes dirigeantes yoruba

Ifààrà

Ohun tí ọ̀pọ̀ itàn tí ó wà nípa ètò ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Adúláwò tóka sí fi hàn pé ipa àwọn obinrin kò fojú hánde tó nínú ọ̀ṣẹ̀lú, èyí ó fi hàn pé ipò èyìn ni àwọn obinrin wà nínú ètò ìṣàkóso àwùjọ wọn. Itàn irú bẹ̀ẹ̀ ti mú kí ọ̀pọ̀ ènìyàn ro pé ìṣàkóso, agbára idarí àti ipò olórí jẹ́ ohun tí ó jẹ́ ogún ìní àwọn akoniyàn nìkan. Èrò nípa yìí gbára lé ipilẹ̀ ètò akolólórí tí ijọba amúnisin mú wọ̀ àwùjọ Adúláwò, nítorí pé wọn mú ipààlà sàarin ètò akọ̀ àti abo ti ilẹ̀ Aláwò-funfun, ilànà ìṣẹ̀jọba ìṣàkóso tí ó dojukọ̀ àárín kan soṣo àti ilànà akolólórí wọ̀ àwùjọ Adúláwò, léyí tí ó sì jẹ́ pé wọn ní ilànà ètò ìṣẹ̀lú tíwọn tẹ̀lẹ̀ (Oyewumi, 1997; Amadiume, 1997). Fún idí yìí, ọ̀pọ̀ àṣìṣọ̀ ni ó ń wáyé nípa ètò ìṣẹ̀lú ibílẹ̀ Adúláwò, tí ipa idarí àwọn obinrin sì di ohun tí kò fojú hánde tààrà mọ̀ tàbí tí kì í ṣe nṣẹ̀nkan pàtàkì (Awe, 1992; Ranger, 1983).

Ní idàkejì, ètò ìṣàkóso ibílẹ̀ Yorùbá fi hàn pé àwọn obinrin ní ipò àti ipa idarí tí ó fojú hánde nínú akitiyan ètò ìṣẹ̀lú. Ìmọ̀ itàn àti èkọ̀ nípa àṣà ènìyàn fi hàn pé ètò ìṣàkóso Yorùbá dá lórí pínpin agbára, ipinnu pẹ̀lú igbimọ̀ àti idógba agbára láarin ọ̀ba, àwọn ijọyè, àwọn agbà idílẹ̀, àti àwọn aṣojú ilé-ìṣẹ̀ àwùjọ (Fálolá, 1999; Peel, 2000). Nínú irúfẹ̀ ètò báyi, ipa idarí àwọn obinrin kì í ṣe ohun kàyééfi tàbí ohun tí ó mòòkùn; dipo bẹ̀ẹ̀, ó wà gégé bí apá kan ti ètò ìṣàkóso, nípasẹ̀ àwọn ipò ìṣẹ̀lú pa agbára, tí ó sì ní ojúṣe àti agbára láti kópa nínú ipinnu ilú (Awe, 1992).

Ọkan pàtàkì tí ó tayo nínú àwọn ipò obinrin ni ipò Ìyálóde, èyí tí ó jẹ́ ipò ìṣẹ̀lú tí ó ga jù lọ tí obinrin lè dì mú ní ọ̀pọ̀ ilú ní Yorùbá. Láti igbà àtijọ́ títí di òní, ipò Ìyálóde kì í ṣe ipò ayẹyẹ tàbí àfihàn lasan. Ó jẹ́ aṣojú gidi fún àwọn obinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú ilú. Ó tún jẹ́ ipò tí ó ní ọ̀wọ̀ àti àpónlẹ̀ nínú igbimọ̀ ìṣàkóso ilú. Ó dúró gégé bí alárinà láarin ọ̀wọ̀ àwọn obinrin àti àwọn alákosó ilú. Agbára ipò yìí sáábà máa ń dá lórí itèsíwájú ojó-ori, itewógbà idílẹ̀, iwà rere, àti ìṣẹ̀ tí ènì náà ti ṣe fún idàgbàsókè ilú. Àwọn ilànà wònyí fara mọ̀ imọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú Yorùbá, tí ó máa ń fi idógba, ojúṣe, àti ibáṣepọ̀ àwùjọ síwájú ju lílo agbára tàbí ipa lọ (Oyewumi, 1997; Wiredu, 1996).

Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ipò Ìyálóde ṣe pàtàkì nínú ètò ìṣẹ̀jọba ní àwùjọ Yorùbá, síbẹ̀, kò àkiyèsí tó gbòòrò nínú ọ̀pọ̀ ìṣẹ̀ tí ó ti wà nípa ètò ìṣẹ̀lú àti itàn ìṣàkóso, pàápàá jù lọ, nínú èka iwádú tí ń ṣe àfiwé ilànà idarí lóníran-ì-ran. Nígbà tí a bá mẹnuba agbára ọ̀ṣẹ̀lú àwọn obinrin ní Adúláwò, ọ̀pọ̀ igbà ni a máa ń ṣàlàyé rẹ̀ gégé bí ohun tí kò wọ̀pọ̀ tàbí ohun tí ó ṣẹ̀lẹ̀ nígbà ijà tàbí ifarapa àwùjọ. Irú itupalẹ̀ bẹ̀ẹ̀ máa ń fi ipa idarí àwọn obinrin pamọ̀, ó sì tún ń mú èrò amúnisin lagbara pé agbára ọ̀ṣẹ̀lú jẹ́ ohun tí ó jẹ́ ti ọ̀kúnrin àti ti ijọba àárín kan soṣo (Vaughan, 2000).

Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ilẹ̀ Adúláwò ti ṣe ipa pàtàkì nínú fífi dojú kọ irú itumọ̀ bẹ̀ẹ̀. Àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ nínú èka yìí sọ pé a gbódò lóye ipa àti agbára àwọn obinrin Adúláwò láti inú imọ̀ àti àṣà ilẹ̀ Adúláwò fúnra rẹ̀. Wọn tún jìyàn pé nínú ọ̀pọ̀ àwùjọ ilẹ̀ Adúláwò, ipa ènìyàn nínú àwùjọ máa ń dá lórí ipo àwùjọ, ojó-ori, àti ibáṣepọ̀ pẹ̀lú àwọn miiṣà, kì í ṣe lórí iyàtò akọ̀ àti abo gégé bí a ṣe máa ń rí i nínú imọ̀ àwọn Ọ̀yìnbo Aláwò-funfun (Ogúndípẹ̀-Leslie, 1994; Oyewumi, 1997; Nzegwu, 2006). Bákan náà, ipò Ìyálóde kì í ṣe ohun àjẹ̀jì nínú ètò ìṣàkóso

Yorùbá, ó jẹ abajade tí ó bófin mu láti inú ìmò ìṣelú àwọn èyà Yorùbá àti ètò ìṣàkóso ibílẹ̀ wọn.

Àfojúsùn isẹ̀ iwádìí ni itúpalẹ̀ itàn àti ìmò isáájú nípa fífi ipò Ìyálóde hàn gégé bí ọ̀kan lára àwọn ọ̀pọ̀ pàtàkì nínú ikópa àwọn obínrin nínú ètò ìṣelú àwùjọ Yorùbá àti ilẹ̀ Adúláwò. Isẹ̀ yìí wí àwíjare nípa pé ipò Ìyálóde jẹ̀ àpẹẹrẹ̀ ipò akíkanjú ọ̀ṣelú fún àwọn obínrin Adúláwò èyí tí kò gbára lé àbùdá àbímọ̀ àwọn aboniyàn nípa ilò agbára àfojúrí; sùgbón, ó dá lórí itèsíwájú ipò, ìṣàkóso pẹ̀lú iwà rere àti aṣojú gbogbo àwọn obínrin nínú àwùjọ. Bí a bá wo itumọ̀ “akíkanjú” nípa ìmò ilẹ̀ Adúláwò, iwádìí yìí fi hàn pé ó ju ilò agbára àfojúrí, èyí tí ó n jẹ̀ yọ nínú ètò ìṣelú nìkan lọ (Achebe, 1984 Mbembe, 2001). Iwádìí yìí ní àfojúsùn méta tí wọn jọ ní ibáṣepọ̀ pẹ̀lú ara wọn:

Akókó, ó ẹ̀ agbáyèwò ipilẹ̀ itàn, itumọ̀, ipò àti ojúṣe Ìyálóde nínú ètò ìṣẹ̀joba ní ilẹ̀ Yorùbá, tí ó sì fi ipò náà ẹ̀ àwòta àṣà Adúláwò nípa agbára iwà rere àti ojúṣe Ìyálóde nínú ọ̀ṣelú.

Èlẹ̀kẹ̀jì, ó tọ́pinpin ifarahàn ipò Ìyálóde káàkiri ilẹ̀ Yorùbá, láti fi hàn pé agbára àwọn obínrin nínú ètò ìṣelú wà gégé bí ọ̀pọ̀ kan ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ agbègbè, láìkan iyípadà tí ijoba amúnisin mú wọ̀ àwùjọ Adúláwò (Law, 1977; Afigbo, 1972).

Èkẹ̀ta, ó ẹ̀ agbáyèwò bí ipò Ìyálóde ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì tó ní ayé ọ̀de-òní, nípa fífi Ìyálóde ti ilẹ̀ Ọ̀gbómọ̀ṣọ̀ tí ó wà lórí oyè báyi ẹ̀ àwòta, láti fi hàn bí idarí àwọn obínrin nínú àṣà ibílẹ̀ ẹ̀ n ẹ̀ṣẹ̀ gégé bí apá kan nínú ètò ìṣẹ̀joba àti ìṣàkóso ilú tí tí di ọ̀de-òní yìí.

Nípa fífi Ìyálóde ẹ̀ àfojúsùn itúpalẹ̀ gégé bí ọ̀pọ̀ kan nínú ètò ìṣẹ̀joba ní ọ̀de-òní, isẹ̀ yìí n ẹ̀ àfikún sí ìmò isẹ̀gbẹ̀fábo Adúláwò, nípa mímu èrò àwọn amúnisin kúrò nínú itàn àti ìmò nípa ìṣàkóso ilẹ̀ Adúláwò. Ó tún n mú agbára ìṣelú àwọn obínrin Adúláwò padà sínú ìmò itàn. Isẹ̀ yìí dojú kọ̀ àwọn èrò ìmò tí n dín ipa àti ètò ìṣàkóso ibílẹ̀ kù, ó sì n fi hàn pé àwọn obínrin Adúláwò jẹ̀ alábòójútó ètò ìṣelú àti ìṣẹ̀joba pẹ̀lú iwà rere. Ní ibámu pẹ̀lú àfojúsùn àti àbùdá àwọn akònikúnrin àti akònbìnrin ilẹ̀ Adúláwò, iwádìí yìí fi Ìyálóde hàn gégé bí àpẹẹrẹ̀ àwọn obínrin tí ó jẹ̀ akíkanjú nínú ìṣelú ilẹ̀ Adúláwò, tí agbára rẹ̀ dá lórí itèsíwájú, iránsẹ̀ àwùjọ̀ àti itèsíwájú àṣà ju itàn igbésí ayé ẹ̀ni kọ̀kan lọ (Tamale, 2020).

Àwọn isẹ̀ isáájú nípa ètò ìṣelú Yorùbá, agbára ìṣelú àwọn obínrin Adúláwò àti ètò ìṣẹ̀joba ibílẹ̀ jẹ̀ ipilẹ̀ pàtàkì fún itúpalẹ̀ àwọn ohun tí ó jẹ̀ mó ipò Ìyálóde nínú ètò ìṣelú. Àwọn iwádìí wònyí jẹ̀ yọ̀ láti inú ẹ̀ka ìmò ní oríṣííríṣí bí ìmò itàn, ìmò àwùjọ̀-àdáyébá (anthropology), aṣẹ̀gbẹ̀fábo àti ìmò isàtakò amúnisin. Àfojúsùn gbogbo wọn ni èrò nípa pé agbára ìṣelú nínú àwùjọ̀ ilẹ̀ Adúláwò jẹ̀ ohun tí ó ẹ̀ igbéyọ̀síwájú ọ̀kúnrin nìkan tàbí ohun tí ó dá lórí ijoba ọ̀wọ̀ àárín kan ṣoṣo. Dípò bẹ̀, àwọn aṣẹ̀wádìí àwùjọ̀ Yorùbá àti ètò ìṣelú ilẹ̀ Adúláwò ti fi hàn pé ètò ìṣàkóso Yorùbá dá lórí pínpin agbára, oríṣííríṣí agbọn ìṣàkóso àti ipa pàtàkì tí àwọn obínrin n kó nínú ètò ìṣàkóso ilú àti iwà rere nínú àwùjọ̀ (Awe, 1992; Fálọ́lá, 1999; Peel, 2000).

Pẹ̀lú èyí, àwọn aṣẹ̀wádìí isẹ̀gbẹ̀fábo ilẹ̀ Adúláwò àti isàtakò-ìmúnisin ti fi hàn pé ìmò tí ijoba amúnisin mú wá yí àlàyé àti itumọ̀ àwọn ètò ìṣẹ̀joba ibílẹ̀ wònyí padà, ó sì dín ipa ìṣẹ̀joba àwọn obínrin kù nínú ètò ìṣàkóso ilú àti nínú itàn àpilẹ̀kọ̀ (Oyewumi, 1997; Amadiume, 1997). Nípa kíkó gbogbo àwọn iwádìí wònyí jọ, itúpalẹ̀ isẹ̀ yìí fi ipò Ìyálóde sínú ìmò tí ó gbòòrò, tí ó mó pé àwọn obínrin Adúláwò jẹ̀ olórí ilé-isẹ̀, àwọn akíkanjú nínú ọ̀ṣelú àti alábòójútó ìṣàkóso pẹ̀lú iwà rere láti igbà àtijọ̀ tí tí di ọ̀de-òní.

Àwọn Obìnrin àti Agbára Ìṣẹ̀lú ní Àwùjọ Yorùbá

Ọpọ̀ iwádìí amòye nípa àwùjọ Yorùbá ti fi hàn pé iròyìn tí àwọn kan máa n sọ pé ìjọba ilẹ̀ Adúláwò ṣáájú ìgbà amúnisìn kò jẹ́ kí obìnrin kópa nínú ìṣẹ̀lú kì í ṣe ọ̀títọ̀. Ìmò ìtàn, ìmò àwùjọ-àdáyébá (anthropology), àti ìmò aṣẹ̀gbẹ́fábo (feminist studies) fi hàn pé ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá dá lórí ipín agbára, ìṣàkóso pẹ̀lú ìgbìmò, àti fífi ipò olórí fún obìnrin nínú àkóso ilú. Dípò kí gbogbo agbára wà lówò ọ̀ba kan ṣoṣo tàbí pé ọ̀kúnrin nìkan ni wọn ní agbára ìṣẹ̀lú, ètò ìṣẹ̀jọba Yorùbá dá lórí àjọṣe àwọn ìgbìmò, àwọn olórí ilú, àwọn àgbààgbà idílẹ̀ àti àwọn obìnrin tí ó jẹ́ olórí. Èyí mú kí ìṣàkóso di ohun tí a máa n ṣe pẹ̀lú ifowósowopọ̀ àti ojúṣe oníkalukù.

Nínú ilànà yìí, agbára ìṣẹ̀lú obìnrin kì í ṣe ohun tí kò jẹ́ itẹ̀wọ̀gbà. Àwọn obìnrin ní ipò agbára tí a mò dá wà, wọn sì ní àjọ àti ipò tó jẹ́ kí wọn lè kópa nínú ìṣàkóso ilú, idájọ̀ ọ̀ràn, ìṣètò ọ̀rọ̀ ajé àti ipinnu lórí ìṣòro àwùjọ. Awé (1992) ṣàlàyé pé àwọn obìnrin Yorùbá ní ipa tó lágbára gan-an nínú ètò ìṣẹ̀lú, ètò ọ̀rọ̀ ajé àti ètò ìgbé-ayé àwùjọ. Ó tún fi hàn pé ìṣètò olórí ní àwùjọ Yorùbá kì í dá lórí akò tàbí abo nìkan, sùgbón ó dá lórí ojọ-orí, ibáṣepọ̀ idílẹ̀, iwà rere, àti ìgbékẹ̀lẹ̀ tí àwùjọ ní sí ẹ̀ni náà. Nítorí náà, obìnrin tí ó bá ti lójọ̀ lórí, tí ó sì ní iwà rere lè di olórí láìsí ìṣòro tàbí itakora.

Apá kan pàtàkì nínú ipò ìṣẹ̀jọba àwọn obìnrin ni ipò Ìyálóde, èyí tí ó jẹ́ ipò obìnrin tó ga jù lọ nínú ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá. Itàn láti ọ̀pọ̀ agbègbè Yorùbá bí Ọyọ̀, Ìjẹ̀ṣà, Ìjẹ̀bú, Ègbá, àti Oṇdó fi hàn pé Ìyálóde jẹ́ ẹ̀ni tí a mò gégé bí olórí ìṣẹ̀lú gidi. Agbára rẹ̀ kò mò níbí dídá àwọn ọ̀ràn tí ó bá jẹ́ mò obìnrin nìkan, ó tún kan ìṣàkóso ilú, ibáṣepọ̀ pẹ̀lú àwọn ilú m̀ìràn, àti ipèsè agbára àti ibágbépọ̀ àwùjọ. (Law, 1977; Bascom, 1969; Fálọ́lá 1999). Ìyálóde jẹ́ aṣojú gbogbo obìnrin nínú ilú. Ó máa n kópa nínú ìgbìmò àwọn olórí àti àgbàlagbà, ó sì tún máa n ṣiṣẹ́ gégé bí alárinà nínú píparí ijà tàbí àríyànjìyàn tí ó lè kan àlàáfíà ilú.

Láti ìgbà pípé ni àwọn obìnrin Yorùbá tí máa n lo agbára ìṣẹ̀lú wọn nípasè àwọn ipò àjọṣepọ̀ gégé bí olórí ọ̀jà, ìgbìmò idílẹ̀, àti àwọn ẹ̀gbẹ̀ obìnrin. Àwọn ipò wònyí jẹ́ ibi tí wọn ti máa n ṣe ètò ìṣẹ̀lú, ìṣuwà-yanjú-ìṣòro àti ipinnu. Àwọn ipò wònyí ṣiṣẹ́ pọ̀ pẹ̀lú ìṣàkóso àwọn ọ̀kúnrin, èyí sì fi hàn pé ìṣàkóso Yorùbá jẹ́ ohun tí akòniyàn àti aboniyàn n kópa papọ̀ nínú rẹ̀. Èyí nìp é kì í ṣe pé ẹ̀gbẹ̀ kan ṣoṣo ló ní agbára (Mba, 1982; Sudarkasa, 1986). A rí àpẹẹrẹ̀ ọ̀pọ̀ àwọn wònyí ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ilú ní ilẹ̀ Yorùbá. Fún idí èyí, ìṣẹ̀jọba àwọn obìnrin jẹ́ apá kan nínú ètò ìgbé-ayé àti ìgbáyégbádùn àwọn èniyàn àwùjọ Yorùbá. Èyí sì ní ipa lórí ètò ọ̀rọ̀ ajé, ilànà àwùjọ àti idájọ̀ ọ̀dodo nínú àwùjọ wọn. Bí àwọn ipò yìí ṣe fídí múlẹ̀ fún ọ̀pọ̀ ọ̀dún fi hàn pé agbára ìṣẹ̀lú obìnrin Yorùbá kì í ṣe ohun tí ó ṣẹ̀ṣé dé ààrin àwùjọ. Nígbà tí iyípadà ìṣẹ̀lú bá wáyé, gégé bí ìgbòkègbodò ètò ìṣẹ̀jọba tàbí iyípadà agbára ní agbègbè kan, àwọn ipò obìnrin sì n bá yí, bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé wọn máa n ṣe àtúnṣe diẹ̀ sí i (Law, 1977; Peel, 2000). Èyí fi hàn pé ìmòye ìṣẹ̀lú Yorùbá ní ilànà idógba, ikópa gbogbo èniyàn, àti ìṣàkóso pẹ̀lú iwà rere.

Ohun tí ó fojú hàn ni pé ìṣẹ̀jọba amúnisìn (colonial rule) dá ètò ìṣètò àwùjọ Adúláwò rú sùgbón wọn kò rí i pa run patapata. Àwọn alákosó amúnisìn fi ọ̀kúnrin sí iwájú gégé bí aṣojú nínú ètò ìṣẹ̀lú, wọn sì dín ipa obìnrin kù nínú ìjọba ibílẹ̀. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ bẹ̀ẹ̀, itàn àtẹ̀nudẹ̀nu jẹ́ kí ipò àwọn obìnrin bíi Ìyálóde rí idí fi múlẹ̀ (Afigbo, 1972; Vaughan 2000). Lẹ́yìn ìjọba amúnisìn, ọ̀pọ̀ àwọn onímò ti ṣe ihújáde àwon itàn wònyí, wọn sì fi hàn pé agbára ìṣẹ̀lú àwọn obìnrin sì n jẹ́ yọ nínú ibágbépọ̀, irántí àṣà àti itẹ̀wọ̀gbà àwọn ipò ibílẹ̀ nínú àwùjọ Yorùbá (Amadiume, 1997; Oyèwùmí, 1997). Àwọn iwádìí wònyí fi hàn pé

àwọn obinrin Yorùbá ti pé gan-an tí wọn ti jẹ apá kan pàtàkì nínú ètò ìṣẹ̀lú. Wọn n lo agbára wọn nípasẹ̀ àwọn ipò tí àwùjọ yá sọtò fún wọn, èyí tí ó ní ẹ̀ pẹ̀lú ojọ-ori, itẹ̀wọ̀gbà àwùjọ àti ojúṣe fún gbogbo ènìyàn. Fún idí èyí, ipò Ìyálóde kì í ẹ̀ ohun àrà ọ̀tọ̀ tàbí ohun ọ̀tun sùgbọ̀n ó jẹ̀ ilàna ìṣẹ̀jọba àwọn obinrin nínú ìṣàkóso àwùjọ Yorùbá, èyí tí ó ti wà fún ọ̀pọ̀ ọ̀rúndún.

Àfiwé Ìṣàkóso Ìṣẹ̀lú àwọn Obinrin ní Àwùjọ Adúláwò

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwùjọ Yorùbá jẹ̀ ọ̀kan lára àwọn àwùjọ tí itàn wọn fojú hàn nípa bí wọn ẹ̀ fi ipò ìṣàkóso ètò ìṣẹ̀lú fún obinrin sílẹ̀ gégé bí apákan ilàna ètò ìṣẹ̀jọba, iwádìí nípa àfiwé àwọn àwùjọ ilẹ̀ Adúláwò fi hàn pé ifidímúlẹ̀ ipò olórí fún obinrin kì í ẹ̀ ohun tí ó sọ̀wọn tàbí ohun tí ó jẹ̀ ilàna kan soṣo. Ní ọ̀pọ̀ àwùjọ ilẹ̀ Adúláwò, sáájú igbà ijọba amúnisin, àwọn obinrin ní agbára ìṣẹ̀lú tí àwùjọ, wọn sì n lo agbára yí nípasẹ̀ àwọn ilàna ìṣẹ̀lú tí wọn yá sọtò, tí wọn sì n sísẹ̀ papọ̀ pẹ̀lú ètò ìṣàkóso ọ̀kúnrin. Àwọn àpẹẹrẹ̀ wònyí fi hàn pé nínú ilàna ìṣàkóso ilẹ̀ Adúláwò, wọn máa n pín agbára láàárín àwọn ìṣọ̀rí akonìyàn àti abonìyàn, wọn n sísẹ̀ papọ̀ fún àgbágbè ara wọn.

Ní àwùjọ àwọn èyà Igbo, ìṣàkóso ìṣẹ̀lú obinrin fara hàn nínú ètò ìṣẹ̀lú ajẹmọ̀ takọ-tabo. Nínú èyí tí àwọn ọ̀kúnrin àti obinrin ti n sísẹ̀ lóṣọ̀tọ̀, tí wọn sì ní ibáṣepọ̀ pẹ̀lú ara wọn. Àwọn obinrin n lo agbára wọn ní àpẹ́jọ obinrin, igbimọ̀ idílẹ̀, àjọ ọjà àti àwọn ipò olórí bí Omu, èyí sì n jẹ̀ kí wọn lè ṣètò ìṣẹ̀lú ọjà, kí wọn parí aáwò, kí wọn sì kó àwọn ènìyàn jọ (Mba, 1982; Nzegwu, 2006). Àwọn ilàna wònyí ní òmìnira, kò sí ní abẹ̀ ìṣàkóso àwọn ọ̀kúnrin. Nípa báyii, àwọn obinrin lè lo agbára ìṣẹ̀lú wọn lóṣọ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn tún jẹ̀ apákan nínú ètò ìṣàkóso àwùjọ lapapọ̀. Bí ti Ìyálóde ẹ̀ jẹ̀ ní àwùjọ Yorùbá, itẹ̀wọ̀gbà àwọn olórí obinrin Igbo máa n wá nípa wíwo ojọ-ori, igbàgbọ̀ àwùjọ àti àjùmọ̀se gbogbo ènìyàn.

Ní ọ̀dọ̀ àwọn Akan, agbára ìṣẹ̀lú obinrin fara hàn nínú ipò Ìyá Oba, ipò tí wọn fowó sí gégé bí apákan pàtàkì nínú ètò ìṣàkóso ibílẹ̀ wọn. Àwọn Ìyá Oba máa n kó ipa nínú yíyan olórí, ipinnu ẹ̀ni tí yóò gorí itẹ̀, idájọ̀ àwọn ọ̀ràn dídá láàrin àwùjọ àti mímu ilàna iwà rere dúró. Ní ọ̀pọ̀ igbà, wọn máa n sísẹ̀ pọ̀ pẹ̀lú àwọn ijòyè gégé bí aláboójútó ìṣẹ̀lú gbogbogbò (Gyekye, 1997).

Nínú ètò ìṣẹ̀jọba àwọn èyà Benin, àwọn obinrin ní ipò pàtàkì nínú ètò ìṣàkóso ààfin àti ilẹ̀-ẹjọ̀ ọba. Iyoba, iyẹn Ìyá Oba, ni aṣíwájú àwọn obinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú, èyí sì ti wà láti nńkan bí ọ̀rúndún kerinlá-dín-lógún síwájú. Ó máa n kó ipa nínú ibáṣepọ̀ pẹ̀lú àwọn orílẹ̀-èdè miiṣà, ìṣàkóso àṣà àti ẹ̀se nínú ètò ìṣẹ̀jọba ààfin. Ifesẹ̀múlẹ̀ ipò Iyoba fi hàn pé nínú ọ̀pọ̀ àwùjọ Iwọ-Oòrùn Adúláwò, wọn ya ipò ìṣàkóso obinrin sọtò gégé bí apákan nínú ètò ìṣàkóso (Sudarkasa, 1986). Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ètò ìṣàkóso ijọba Benin kó agbára jọ sí ààrin gbùngbùn ju ti àwọn èyà Yorùbá lọ, síbẹ̀, Ìyá Oba ní àwọn àbùdá kan tí ó jọra pẹ̀lú Ìyálóde nítorí pé agbára wọn dá lórí ojọ-ori, iwà rere àti bíbá àṣà mù.

Ní ilẹ̀ Dahomey (Benin Republic), ìṣàkóso obinrin jẹ̀ apákan nínú ètò ìṣàkóso àti ètò ogun orílẹ̀-èdè náà. Àwọn obinrin sísẹ̀ gégé bí olúdámọ̀ràn ọba, alákoòso ìṣẹ̀jọba àti àwọn olórí ogun pàtàkì. Ipò wònyí fi hàn pé àwọn obinrin ní ipa gidigidi nínú ètò ìṣàkóso ilú, èyí sì tako àgbékalẹ̀ tí àwọn ijọba amúnisin fi lólẹ̀ nípa pé àwọn obinrin Adúláwò kì í lẹnu nínú ikópa nínú ètò ìṣẹ̀lú (Amadiume, 1997).

Ní apákan ààrin gbùngbùn Adúláwò, pàápàá láàrin àwọn èyà Bakongo, àwọn obinrin ní agbára ìṣẹ̀lú àti ajẹmọ̀ ẹ̀mí. Wọn lè jẹ̀ olórí idílẹ̀, agbàterù nínú àṣà ibòrìṣà àti alárinà láàrin àwọn aláàyè àti ayé àwọn bàbá-ńlá wọn. Nínú irúfẹ̀ àwọn àwùjọ báyii, itẹ̀wọ̀gbà ètò ìṣẹ̀lú máa n bá agbára ẹ̀mí lọ pẹ̀lú ara rẹ̀,

èyí tí n jẹ kí àwọn obìnrin lè ní ipa nínú ìṣàkóso nípasẹ̀ ìtòsọ̀nà iwà rere àti ìtójú ilàna àgbáyé. (Amadiume, 1997). Ojúṣe yìi jọra pẹ̀lú ètò ìṣelú ilẹ̀ Yorùbá, níbi àwọn obìnrin ti jẹ̀ agbàterù ní ìdí èsìn.

Ní ìlẹ̀-Oòrùn Adúláwò, a tún rí ipa obìnrin nínú ètò ìṣàkóso. Láàrin àwọn èyà àwọn Buganda, àwọn iyá ọba àti àwọn obìnrin ilẹ̀ ọba máa n kó ipa nínú ètò ìṣelú ààfin, ibáṣepọ̀ pẹ̀lú àwọn èyà mǐràn àti ipinnu ẹ̀ni tí yóò gorí itẹ̀. Èyí fi hàn pé àwọn obìnrin lẹ̀nu nínú yíyan ọmọ-oyè gégé ìjòyè afọbajẹ.

Ní orílẹ̀-èdè Ethiopia, àwọn obìnrin ilẹ̀ ọba àti àwọn obìnrin ọlọ́lá ní agbára gégé bí alábòójútó ìjọba, olùmòràn àti ònnilẹ̀, wọn n kó ipa nínú ìṣàkóso orílẹ̀-èdè ní ọ̀pọ̀ ìgbà nínú ìtàn wọn. Èyí yàtò diẹ̀ sí ètò ìṣelú ti ilẹ̀ Yorùbá, èyí tún ṣàlàyé sí i pé, ìṣelú àwọn obìnrin Adúláwò jẹ̀ èyí tí ó bá òfin mu nínú ìtàn.

Ohun tí ó mú iyàtò bá ipò ìṣàkóso àwọn obìnrin Yorùbá yàtò èyí, pàápàá jùlọ̀, nípasẹ̀ ipò Ìyálóde, ni bí wọn ṣe ya ipò agbára obìnrin sílẹ̀ sọtò nínú ètò ìṣàkóso tí ó dá lórí ìgbimọ̀ àti ifikúnlukùn. Nínú ètò yìi, agbára kì í kó jọ sí ọwọ̀ ọwọ̀ àwọn ènìyàn kan ṣoṣo, ṣùgbọ̀n ó máa n pínpin láàrin ọ̀pọ̀ ikò àwọn aládarí. Èyí jẹ̀ kí àwọn adarí àwọn obìnrin lè kópa tààrà nínú ifikúnlukùn ìṣelú àti ipètù-sáawò.

Nípa fífi ìṣàkóso obìnrin ní Yorùbá wé àwọn ilẹ̀ Adúláwò mǐràn, iwádìi yìi fi hàn pé ó yẹ kí a máa túmọ̀ agbára ọ̀ṣelú obìnrin Adúláwò bí ó ṣe jẹ̀ mọ̀ àṣà ibílẹ̀ wọn, kì í ṣe lábẹ̀ ìgbékalẹ̀ àti ilàna ètò ìṣejọba àwọn amúnisin tàbí Aláwò-funfun. Nínú àfíwé yìi, ipò Ìyálóde fara hàn gégé bí ọ̀kan lára àwọn ọ̀pọ̀ tí ó péye jù lọ̀ nínú ìṣàkóso obìnrin ní ilẹ̀ Adúláwò.

Ní iparí, gbogbo àwọn àpẹ̀rẹ̀ wònyí jọ fi hàn pé ìṣàkóso obìnrin jẹ̀ apá kan tí ó wọ̀pọ̀ nínú ètò ìṣàkóso Adúláwò. Ọ̀pọ̀ ètò ìṣàkóso ibílẹ̀ ti fi agbára obìnrin sínú àwọn ilẹ̀-ìgbimọ̀ tí àṣà dá kalẹ̀, tí wọn sì máa n ṣètò ìgbésí-ayé ọ̀rọ̀ ajé, mú ilàna àwùjọ dúró, àti dáàbò̀ bo ìdájọ̀ ọ̀ṣelú. Ní fífi Ìyálóde sínú àyíká àfíwé gbogbo Adúláwò yìi, a lè rí i pé ipò ìṣàkóso obìnrin Yorùbá jẹ̀ apá kan nínú àṣà ìṣàkóso Adúláwò tó gbòòrò, tí ó dá lórí ibáṣepọ̀, iwà rere, àti itèsíwájú ipò láti iran dé iran. Ní fífi ipò ìdarí obìnrin Yorùbá wé àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a rí nínú àwọn àwùjọ Adúláwò mǐràn, iwádìi yìi fi hàn pé ó ṣe pàtàkì láti ṣe àlàyé ìtúmọ̀ agbára ìṣelú àwọn obìnrin ilẹ̀ Adúláwò láti inú ọ̀ye àti àṣà ibílẹ̀ wọn, kì í ṣe lábẹ̀ èrò tàbí àfihàn tí àwọn amúnisin àti àṣà Aláwò-funfun gbé kalẹ̀. Nínú àfíwé yìi ni ipò Ìyálóde ti fara hàn gégé bí àpẹ̀rẹ̀ kan tí ó lágbára tí ó sì péye nípa nípa ipò ìdarí obìnrin ní àwùjọ Adúláwò.

Ní àfikún, àwọn iwádìi tuntun lára àwọn aṣẹgbẹ́fábo Adúláwò n tẹnu mọ̀ pé ó ṣe pàtàkì láti dá àwọn àṣà ìdarí obìnrin ilẹ̀ Adúláwò padà. Wọn rí i gégé bí apákan nínú akitiyan láti yọ̀ irònu àwùjọ kúrò nínú ilapa imúnisin, kí àwùjọ̀ sì ní imọ̀ ìjìnlẹ̀ nípa ìṣàkóso, ìdájọ̀ ọ̀dodo láàárín akòniyàn àti aboniyàn àti agbára imọ̀ ayé ọ̀de-òní (Tamale, 2020).

Ìmọ̀ Ìtàn àti dída Agbára Obìnrin rú nípasẹ̀ Imúnisin

Ọ̀pọ̀ iwádìi ti fi hàn pé ìjọba amúnisin ṣe àtúnṣe àwọn ipò ìṣàkóso ìṣelú ní ilẹ̀ Adúláwò ní ọ̀nà tí ó gbà dín agbára àwọn obìnrin kù. Àwọn alákoòso ìjọba amúnisin tí wọn n ṣiṣe lábẹ̀ àfojúsùn akolólórí àti ìjọba ajemọ̀-orílẹ̀, saábà máa n ṣe àdáyànrí àwọn ìjòyè tí wọn jẹ̀ ọ̀kúnrin gégé bí aṣojú kan ṣoṣo nínú ètò ìṣejọba ibílẹ̀, nígbà tí wọn fi ọ̀wọ̀ rọ̀ àwọn obìnrin sẹ̀yìn. Itúnṣe bẹ̀ kò yí ìṣàkóso padà nikan, ó tún ní ipa lórí ìtàn, tí ó sì ṣe àkóbá fún ipò agbára àwọn obìnrin nínú ètò ìṣejọba (Afigbo, 1972; Ranger, 1983). Imọ̀-ẹ̀kọ̀ lẹ́yìn ìgbà imúnisin ti bèrẹ̀ síi tako àṣiṣe wònyí nípa mímú àwọn ètò ìṣelú ibílẹ̀ padà wá sí

inú ìmò àwùjọ nípa ìlò àṣà ìpohùn (oral tradition), ìwádíí àṣà èniyàn (ethnography), àti ìtupalẹ̀ ìmò-obìnrin (feminist analysis) (Awe, 1992; Amadiume, 1997). Nínú ìyípadà ìtàn yìí, ìwádíí Yorùbá ti fi hàn pé ìdarí àwọn obìnrin tẹ̀ síwájú láìka ìfàsáyìn ìmúnisin sí.

Ìwòye Àwọn Àṣẹgbẹ́fábo Ilẹ̀ Adúláwò lórí Takò-tabo àti Agbára Ìṣẹ̀lú

Ìwádíí àwọn onímò-àṣẹgbẹ́fábo Adúláwò ti kó ipa pàtàkì lórí òye nípa takò-tabo àti agbára ìṣẹ̀lú ní àwùjọ Adúláwò. Dípò lílò ìlànà jẹ́ndà Òyìnbó Aláwò-funfun, àwọn onímò obìnrin Adúláwò tẹ̀pele mọ̀ àyèwò agbára ní ìbámu pẹ̀lú àṣà àti ìtàn àwùjọ wọn. Oyewumi (1997) ṣe àlàyé pé àwọn ìjọba amúnisin ìgbàlódé ìlànà àbùdá takò-tabo oníbejì ti Òyìnbó Aláwò-funfun ṣe àfihàn lórí àwùjọ Yorùbá, èyí tí ó mú ìyípadà bá ìmò ìbílẹ̀ Yorùbá nípa agbára padà, torí sáájú ìgbà yẹn, agbára kì í ṣe nípa ìbálòpò ara, ṣùgbón nípa ipò àwùjọ, ìbásepò, àti agbàlagbà.

Lábé àfojúsùn yìí, ipò ìṣàkóso Ìyálóde kì í ṣe ohun ìyàtò sí ìlànà agbára ọkùnrin, bí kò ṣe àbájáde tó bófin mu nínú ọgbón ìṣẹ̀lú Yorùbá. Ojú-ìwòye àwọn àṣẹgbẹ́fábo Adúláwò tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n pé a gbòdò lóye agbára àwọn obìnrin nínú ọgbón ìbílẹ̀ tí ó mọ̀ pé ọ̀pọ̀ ọ̀nà ni a fi n ní agbára, gégé bí ọjó-ori, ìdílẹ̀, ìwà rere, àti ìṣe ìránṣe sí àwùjọ. Èyí ṣe pàtàkì gan-an láti lóye Ìyálóde gégé bí ipò ìṣẹ̀lú tí a ti dá sílẹ̀ nínú ètò ìṣàkóso, kì í ṣe gégé bí àfihàn tàbí ìrànṣẹ̀wọ̀ lasan (Ògúndípẹ̀-Leslie, 1994; Oyèwùmí, 1997).

Àwọn onímò bí Awé (1992) àti Amadiume (1997) sọ pé ìjọba amúnisin sáábà máa n fi ètò ìṣẹ̀lú sí ọwọ̀ olórí ọkùnrin nìkan, tí wọn sì dín agbára àwọn obìnrin kù. Ìlànà yìí kì í ṣe pé ó tún ètò ìṣàkóso ṣe nìkan, ó tún yí bí a ṣe kọ ìtàn padà, tí ó sì mú kí a má rí ipa agbára àwọn obìnrin nínú ìwé ìjọba. Nítorí nàà, àwọn àṣẹgbẹ́fábo Adúláwò kó ipa pàtàkì nínú mímú àwọn ipò-ìṣàkóso ìṣẹ̀lú àwọn obìnrin padà sí ìmò àti nínú didojú kọ̀ ìpele ìmò tí ó ṣàkóso bí a ṣe n dá ìmò sílẹ̀ nípa ilẹ̀ Adúláwò.

Ìṣẹ̀jọba Ìbílẹ̀ àti Agbára Ìmètò

Àbùdá pàtàkì nípa ìṣẹ̀jọba Yorùbá ni pé ó fi agbára ìmètò hàn gégé bí ìpílẹ̀ ìmúlò agbára ìṣẹ̀lú. Peel (2000) sọ pé ìdarí nínú àwùjọ Yorùbá ráyè dá lórí ìwà tó péye, ìgbàgbọ̀ àwùjọ, àti agbára láti mú ìbásepò àwùjọ bá a mọ̀. Ìrètí ni pé agbára ìṣẹ̀lú máa ṣiṣe fún ìtẹ̀lórùn àwùjọ ju ìfẹ̀ ara ẹ̀ni lọ, ó sì n fi ọgbón ìṣàkóso tí ó dá lórí ìdájọ̀ àti ìbásepò hàn.

Nínú àfojúsùn ìwà rere yìí, Ìyálóde jẹ̀ ipò àárín gbùngbùn gégé bí aṣojú ìṣẹ̀lú àti oludájọ̀ ìwà rere. Àwọn ojuse rẹ̀ koja fífi ọ̀rọ̀ sọ̀rọ̀ nìkan; ó ní ipinnu láti ṣe ìpètù-sááwò, ìmúlò ìṣọkan, àti ìtójú àwọn àṣà àwùjọ. Nítorí nàà, agbára Ìyálóde kò yàtò sí ìtẹ̀wọ̀gbà rẹ̀ gégé bí ẹ̀ni tí ó ní ìwà rere, ó sì jẹ̀ olórí pàtàkì nínú mímú agbára ìṣẹ̀lú tẹ̀ síwájú nínú ètò ìṣàkóso ìbílẹ̀. Sùgbón, ìmúlò agbára ìwà rere àti ìdàgbàsókè ipò Ìyálóde yí padà gidigidi lábẹ̀ ìjọba amúnisin, tí wọn tún ṣe àtúnṣe ìṣàkóso ìbílẹ̀ nípasẹ̀ ìmúlò agbára ní ẹ̀ka kan ṣoṣo àti ìjọba àtawon aṣojú pẹ̀lú, tí ó fi àwọn ọkùnrin sí àárín, tí wọn sì dín ipò ìṣàkóso àwọn obìnrin kù (Vaughan, 2000).

Ìfọkànsìn sí agbára ìwà rere yìí fi hàn ìtọ́kasí àtọkànwá ọgbón ìṣẹ̀lú Yorùbá, tí ó sì tún n dojú kọ̀ àwọn àpẹ̀rẹ̀ ìwò-oorùn tí ó yapa ìwà àti ìṣàkóso. Nípasẹ̀ fífi Ìyálóde sí àfojúsùn ìwà rere yìí, ìmò-ẹ̀kọ̀ tó wà sáájú fídí rẹ̀ múlẹ̀ gégé bí àárín nínú ìṣẹ̀lú, tí ó sì ṣàfihàn pàtàkì ètò ìṣàkóso ìbílẹ̀ fún ìmúlò ìdarí àwọn obìnrin Adúláwò ní ìtàn àti lóníí.

Ìlànà Ìwádìí

Ìṣẹ̀ ìwádìí yíi ṣe àmúlò àṣà alohùn, irántí àṣà, ìwé itàn oḃa àti agbára olórí nílẹ̀ oḃa àti ìṣe ìdarí lónií nínú ètò ìṣàkóso Yorùbá. Lonà kejì, ìṣe yíi tún lo ìmò-itàn, ìwádìí ajemó-àṣà ènì àti ìmò aṣẹgbẹ́fábo Adúláwò lórí ìṣejoba ilẹ̀ Yorùbá, agbára ìṣẹ̀lú obìnrin, àti àwọn iyípadà amúnisin sí ipò ètò ìṣẹ̀lú ibílẹ̀ (Awe, 1992; Law, 1977; Oyewumi, 1997; Vaughan, 2000). Ọ̀nà àkójọ dètà fún ìṣe yíi níi ṣe pẹ̀lú ifòròwánilẹ̀nuwò, èyí tí ó wáyé nípa ṣíṣe àṣàyan abẹ̀nà-ìmò tí a fi ṣe àwòta, tí ó tẹ̀lé àṣà nípa ibáṣepọ̀ pẹ̀lú ọ̀ṣẹ̀lú ibílẹ̀. Bákan ìṣe yíi ṣe àmúlò aayan àwọn ọ̀mọ̀ràn ìṣàjú, èyí tí ó wà nínú odidi ìwé, jónà ìṣe akadà, ìṣe àpilẹ̀kọ, ìwé àtìgbàdẹ̀gbà àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Ìṣe Ìwádìí yíi lo ìlànà itúpalẹ̀ asọ̀pátó àti aṣàlàyé tí ó dá lórí itàn, ìmò-aṣẹgbẹ́fábo Adúláwò àti ìmò ibílẹ̀. Ìṣe yíi tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mọ̀ àfihàn agbára Ìyálódé, ó sì jẹ̀ ipènjà fún agbẹ̀kalẹ̀ ètò ìṣejoba tí ó tẹ̀lé ìlànà àwọn Aláwò-funfun.

Ibi tí Ìṣe Ìwádìí yíi Gbòòrò mọ̀

Ìṣe ìwádìí yíi dá lórí ipò Ìyálódé gégé bí ipò ìṣàkóso ní àwùjọ Yorùbá àti ilẹ̀ Adúláwò nìkan, èyí tí kò jẹ̀ mọ̀ ìṣejoba àwọn obìnrin kojá àyíká ilẹ̀ Adúláwò. Itókasi àwọn itàn ọ̀de-òní jẹ̀ àfihàn ipò ìṣàkóso, kì í ṣe àfihàn gbogbo ipinnu ìṣẹ̀lú obìnrin. Fún idí èyí, ìṣe yíi fi àṣà àtẹ̀nudẹ̀nu àti orísun itumọ̀ (interpretive sources) ṣe àfihàn ètò ìṣàkóso ibílẹ̀, èyí tí ó jẹ̀ mọ̀ agbára, ilò agbára àti itànkálẹ̀ nípasẹ̀ ìṣe, irántí àti itẹ̀wọ̀gbà àwùjọ, dípò lílo ẹ̀rí láti inú àkọ̀sílẹ̀ nìkan. A kò lo àwọn ọ̀nà itúpalẹ̀ ìṣẹ̀lú tó dá lórí ìmò asòdíye (quantitative) fún ìwádìí yíi, nítorí pé wọn lẹ̀ yọ̀ jìjẹ̀ adárí obìnrin kúrò nínú ìmò àṣà, iwà rere, àti ibáṣepọ̀ àwùjọ.

Ìyálódé gégé bí Ipò Ìṣàkóso

Ìyálódé jẹ̀ ipò ìṣejoba àwọn obìnrin tí ó jẹ̀ mọ̀ àfihàn agbára àti ètọ̀ àwọn obìnrin nínú ètò ìṣẹ̀lú inú àwùjọ Yorùbá. Èyí kì í ṣe ipò ìmórúkojẹ̀ tàbí ipò àyèyẹ̀ lasan, ó jẹ̀ ipò ìṣẹ̀lú tí ó jẹ̀ mọ̀ àfihàn agbára àpapọ̀ àwọn obìnrin, iwà rere wọn àti aṣojú wọn nínú ìṣàkóso àwùjọ. Ipò ìṣàkóso yíi jẹ̀ mọ̀ àwọn itàn ìjoba amúnisin tí ó jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ pé ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Adúláwò jẹ̀ ètò ìṣẹ̀lú akolólórí. Láti fi Ìyálódé hàn gégé bí ipò ìṣàkóso obìnrin, itànkálẹ̀ rẹ̀ káàkiri ilẹ̀ Yorùbá, tí ó fi hàn bí ìdarí obìnrin ṣe di ipò ìṣàkóso ní agbẹ̀gbẹ̀ kòòkan àti bí ó ṣe n tẹ̀ síwájú láti ìgbà dé ìgbà (Muraina, Opeyemi àti Ajímátanraeje, 2023).

Ní àwùjọ Yorùbá ṣáájú ìjoba amúnisin, ètò ìṣejoba jẹ̀ onípelejìpele, èyí tí ó bẹ̀rẹ̀ láti orí baálẹ̀ ilẹ̀, baálẹ̀ àdúgbò, àwọn ìjòyè, àgbààgbà ilú tití dé orí ipò oḃa tí ó jẹ̀ aláṣe ilú. Agbára ìṣẹ̀lú pin sí ipele-ipele, dípò kó wà ní àárín gbùngbùn nìkan ṣoṣo, èyí sì gbára lé ibáṣepọ̀, ojó-orí àti iwà rere. Nínú ìlànà yíi, àwọn obìnrin kò ta kété sí ètò ìṣẹ̀lú; dípò bẹ̀ẹ̀, wọn fi ètọ̀ wọn sílẹ̀ nínú àwọn ipò ìṣàkóso, Ìyálódé sì ni olúborí àwọn ipò náà (Awe, 1992). Nínú itàn, Ìyálódé dúró gégé bí ipò tí ó gà jù lọ nínú ipò olórí àwọn obìnrin àti agbẹ̀nuso àwọn obìnrin nínú ètò ìṣẹ̀lú, idájọ̀, àti ìgbáyégbádùn àwùjọ. Agbára rẹ̀ kì í ṣe agbára tí kò bá ọ̀fin mu, ó wà nínú oríṣiríṣi ìgbimọ̀ ìṣẹ̀lú, ó sì máa n kópa nínú ìṣẹ̀lú pẹ̀lú oḃa àti àwọn ìjòyè tí wọn jẹ̀ ọ̀kúnrin (Fálọ́lá, 1999).

Ìtumọ̀, Agbára àti Ìbófinmu Oyè Ìyálódé

Orúkọ oyè Ìyálódé tùmọ̀ sí àgbà, ìdarí, àti ìmúlò aṣe ìṣẹ̀lú. Nípa èdè àti àṣà, ó ṣe àfihàn agbára gíga jù lọ tí obìnrin ní nínú ètò ìṣàkóso Yorùbá. Agbára nínú àwùjọ Yorùbá kì í ṣe ti ibálòpọ̀ ara tàbí àjogúnba idílẹ̀ nìkan; ó jẹ̀ abajade àpapọ̀ ojó-ori, ipò idílẹ̀, iwà rere, àti ìṣe fún àwùjọ. Nítorí náà, ibófinmu agbára

Ìyálóde dá lórí iwà ètò àti èrò báyéṣerí àwùjọ, kì í ṣe agbára àfipágbà (Oyewumi, 1997). Ìṣàkóso nínú ilànà ìṣẹ̀lú Yorùbá jẹ àjọṣepò tako-tabo, dípò ifigagbága. Agbára máa n wà nípasẹ ifarajìn, imètó àti ojúṣe ẹni láàrin àwùjọ. Ìyálóde jẹ ipò ìṣẹ̀lú àpapọ àwọn obinrin, èyí tí ó n ṣe àfihàn ifẹ, àfojúsùn àti ẹhónú wọn nínú ètò ìṣẹ̀jọba. Ipò yìí fi hàn pé oyè yìí jẹ aṣojú àti alàgàta láàrin àwọn obinrin àti àwùjọ lápapọ, tí ó ní ojúṣe láti mú ibáṣepò tó péye wà láààrin ifẹ àwọn obinrin àti idàgbàsókè àwùjọ. Agbára rẹ n gbèrú sí i nípasẹ imọ ẹdà àwùjọ, itẹwọgbà àṣà àti ikópa nínú igbékale òfin àti ilànà àwùjọ (Muraina, Opeyemi, & Ajímatanraeje, 2023).

Ipò àti Ojúṣe Oyè Ìyálóde

Gégé bí ipò ìṣàkóso, Ìyálóde wà nínú ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá gégé bí agbọn kan tí ó ṣe pàtàkì. Ó máa n kópa nínú igbimọ àwọn olórí àti agbààgbà, ó sì máa n kópa nínú igbékale òfin àti ilànà àbá ìṣàkóso, idájọ àti ìṣọkan àwùjọ (Fálọlá, 1999). Ojúṣe rẹ kì í ṣe gégé bí aṣojú nìkan, ó tún jẹ agbenusọ fún àwọn obinrin, olùlajà àti alábòójútó imètó abo. Ìyálóde jẹ aṣojú nínú ètò ìṣẹ̀lú, èyí tí ó n rii dájú pé ohùn àti ipín àwọn obinrin wà nínú àbá ìṣàkóso. Ipò aṣojú yìí ṣe pàtàkì nínú ètò ìṣẹ̀lú, ó jẹ okunfà ilosiwájú, ibáṣepò àti ijíròrò nípa ọrọ àwùjọ. Ìyálóde jẹ alàgàta àti apètù-sáawò ní àṣìkò itàpórógun láàrin àwùjọ àwùjọ, èyí lè jẹ aawò láàrin obinrin, idílẹ tabí àwùjọ lápapọ. Ó jẹ mó lílo agbára fún imètó, ijíròrò àti imúlò ìṣọkan.

Ìyálóde jẹ alákoóso imètó. Ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá jẹ mó ìṣàkóso pèlú imètó, Ìyálóde sì ni ó máa ṣe àfihàn iwà yìí pèlú otító, idájọ ododo àti ojúṣe ẹdà láàrin àwùjọ. Ojúṣe rẹ jẹ mó itokasi agbára nínú ètò ìṣàkóso obinrin àti àwùjọ kan pátó, tí ó n ṣe itenumọ isùwà-yanjú-ìṣòro àti itọjú àwùjọ (Muraina, Opeyemi & Ajímatanraeje). Ní àfikún, Ìyálóde jẹ àkà imọ àṣà àwùjọ, èyí tí ó máa n ṣe itànkálẹ àti àtagbà ẹkọ ijádari, imètó àwùjọ àti àṣà ìṣẹ̀lú. Ipò yìí jẹ àfihàn agbára obinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú ibílẹ.

Ipò Ìyálóde nínú Ihun Ètò Ìṣẹ̀lú Yorùbá

Ipò Ìyálóde nínú ihun ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá fi àpẹẹrẹ ètò ìṣẹ̀jọba ibílẹ hàn, èyí tí ó jẹ mó ìṣedéédé, ìṣẹ̀jọba terú-tomọ àti ikún-ara-ẹni-lówó. Kì í ṣe ipò tí ó lòdì sí idarí ọkúnrin. Wíwà tí Ìyálóde wà nínú àwọn igbimọ òṣelú jẹ àpẹẹrẹ idámọ àwọn obinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú. Èyí ni pé wọn kì í ṣe àjẹjì nínú ètò ìṣẹ̀jọba àti ìṣàkóso (Fálọlá, 1999).

Ipò yìí tún ṣe àfihàn èrò àwùjọ Yorùbá tí ó fi idarí sí ohun àpapọ àti tí a lè jíròrò lé. Imúlò agbára nínú ètò yìí n fara hàn nípasẹ imọ àwùjọ, iwà rere, àti agbára láti ṣètò ìṣọkan àwùjọ. Ipò Ìyálóde gégé bí ipò-ìṣàkóso ṣe fi ojúṣe àti idarí tó dá lórí iwà hàn, dípò fífi itẹsílẹwájú agbára ṣe àkóso, tí ó sì tẹnu mó ibáṣepò àwùjọ àti itọjú iwà rere.

Ìyálóde nínú Ètò Ìṣẹ̀lú Yorùbá Sáájú Imúnisin

Ìṣàkóso Yorùbá sáájú ijọba amúnisin jẹ mó mó onípele-ipele níbi èyí tí ipò ọba ti wà ní ààrin gbùngbùn ètò ìṣẹ̀jọba. Àwọn miiran tí wọn tún ní agbára nínú ètò ìṣẹ̀jọba ni baálẹ ilé, baálẹ àdúgbò àti àwọn olóyè. Gbogbo àwọn wònyí ni wọn ni ipa nínú ètò ìṣàkóso àwùjọ. Ètò ìṣẹ̀jọba wọn kì í ṣe ètò ijọba ààrin gbùngbùn nìkan (Peel, 2000). Nínú ilànà ètò ìṣẹ̀lú yìí, Ìyálóde wà ní ipò ìṣàkóso tí ó fọjú hände, ó sì máa n kópa nínú ètò igbimọ ilú àti ipinnu síṣe, idájọ àti iwàníṣọkan (Muraina, Opeyemi, & Ajímatanraeje).

Nínú ètò ìṣẹ̀jọba Ọyọ, èyí tí ó jẹ ọkan lára àwọn ètò ìṣẹ̀jọba Yorùbá tí ó ga jù lọ, Ìyálóde n kópa nínú ètò ìṣẹ̀jọba àti ìjánu àwùjọ pẹ̀lú Aláàfin, Ọyómèsì àti àwọn olóyè tí wọn ẹ̀ pàtàkì miiṣàràn láàrin ilú. Itàn fi hàn pé wọn máa kan sí Ìyálóde lórí ọ̀rọ̀ tí ó bá kan àwọn obinrin nípa ètò ọ̀rọ̀-ajé, ìjánu àwùjọ àti ìgbáyegbádùn àwùjọ. Èyí fi hàn pé ó jẹ aṣojú àwọn obinrin nínú ìṣelú àti agbára imètò (Law, 1977; Awe, 1992). Wíwà oyè Ìyálóde nínú ètò ìṣelú onípele-ipele yìí fi hàn pé ìdarí obinrin kì í ẹ̀ fun òfegè lásán, ó wà nínú ifilólẹ̀ ilànà ìṣẹ̀jọba nì.

Onírúurú Agbègbè àti Ìdógba Oyè Jíjẹ

Bó tilẹ̀ jẹ pé àwọn oyè, ayeyẹ̀ ẹ̀sẹ̀ àti ojúṣe kan pátó ọ̀so mọ̀ oyè Ìyálóde káàkiri agbègbè ní ilẹ̀ Yorùbá, bákan náà nì ilànà àti ètè ìṣàkóso wọn. Ní agbègbè Ìjẹ̀sà àti Ìjẹ̀bú, àwọn obinrin ní àwọn oyè lókan-ò-jòkan, èyí tí ó fi wọn hàn gégé bí alàgàta láàrin ẹ̀gbẹ̀ àwọn obinrin àti àjọ òṣelú. Àwọn adarí wònyí n kópa nínú ipètù-sáawò, ààtò ọ̀jà, ìṣelú àwọn ohun ajemétùtù àti gbígbe ọ̀fin imètò ró. Èyí ẹ̀ àfihàn ilowósí àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú (Bascom, 1969; Fálọ́lá, 1999).

Ní agbègbè Ẹ̀gbá, agbára ìṣelú àwọn obinrin fara hàn nínú ifowósowópò àti ìjíròrò wọn pẹ̀lú àwọn ọ̀kúnrin tí wọn jẹ olóyè ilú, pàápàá jù lọ nínú àwọn ọ̀rọ̀ tí ó bá kan ìṣòwò, owó-orí àti ìṣètò láàrin àwùjọ. Àwọn onímọ̀ gbà pé agbára yìí ti wà láti ìgbà pípẹ̀ pẹ̀lú ipò Ìyálóde, èyí tí ó jẹ okunfà ìṣewékú ilò agbára àṣe àti ààtò ìṣẹ̀jọba (Mba, 1982; Vaughan, 2000). Apeere agbègbè yìí fi hàn pé ìdarí obinrin káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá jẹ ipò ìṣàkóso tí ó hán ẹ̀ sí ọ̀pọ̀ ènìyàn, èyí tí kì í ẹ̀ ohun tí ó ẹ̀sẹ̀sì tàbí ìṣelẹ̀ idákúrekú.

Ìdàrúdàpọ̀ Ìmúnisin àti Pípa Ipò Ìyálóde rẹ̀ mnínú Itàn

Ìjọba amúnisin tún ẹ̀ ìdàrúdàpọ̀ lórí ètò ìṣelú Yorùbá nípasẹ̀ fífi ètò ìṣẹ̀jọba àwọn aláwò-funfun jẹ gàba lé e lórí, nípa ẹ̀sẹ̀ agbèkalẹ̀ àwùjọ gégé bí pé àwọn ọ̀kúnrin nìkan nì ó n ẹ̀ ẹ̀ akóso ilú. Wọn yowó àwọn obinrin kúrò nínú ètò ìṣelú lábẹ̀ ètò ìṣẹ̀jọba ilẹ̀ gẹ̀ẹ̀sì (Afigbo, 1972; Ranger, 1983). Ìyọkúrò àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú yìí jẹ okunfà fún àìsì orúkọ àwọn obinrin nínú àkà àwọn amúnisin gégé bí eni tí ó ní ẹ̀tọ̀ àti ipa nínú ètò àwùjọ. Síbẹ̀, idínà amúnisin kò tùmọ̀ sí pípa ipò Ìyálóde rẹ̀ kúrò nínú àṣà alohùn àwùjọ Yorùbá.

Ìtẹ̀síwájú àti Ìmúlò Oyè Ìyálóde ní Ọ̀de-Ọ̀nì

Wíwà tí oyè Ìyálóde nínú ètò ìṣẹ̀jọba káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá ẹ̀ àfihàn orírun agbára ìṣelú tí obinrin ní nínú ètò ìṣelú, èyí tí ó ẹ̀ okunfà wíwà tí ó wà láàrin àwùjọ di ọ̀nì yìí. Lóde ọ̀nì, àṣẹ̀ṣẹ̀dẹ̀ gégé bí ilànà ìdarí àwọn obinrin; dípò bẹ̀, ó jẹ ipò ìṣàkóso tó dá lórí ọ̀gbón ìṣelú ibílẹ̀ àti itàn ipílẹ̀ nípa ìkópa àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú. Nípasẹ̀ agbèyèwò orígun itẹ̀síwájú yìí, iwádìí fi hàn pé àwọn olóyè Ìyálóde lóní tí n ẹ̀ akóso láti ọ̀pọ̀ ọ̀rúndún sẹ̀yìn, wọn sì n kó ipa àti ojúṣe wọn nínú ìjíròrò nípa ọ̀rọ̀ ilú.

Ìmọ̀ itàn nípa oyè Ìyálóde gégé bí ọkan nínú adarí nínú ètò ìṣelú tún yì itàn nípa àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú Áfíríkà padà. Dípò rírí àwọn obinrin gégé ní ipò adarí gégé bí ohun àìbẹ̀gbẹ̀mu tàbí ipò tó mòòkùn, àkọ̀lẹ̀ itàn fi hàn pé ipò àwọn obinrin gégé bí adarí n tẹ̀ síwájú gégé bí ipò ìṣàkóso tí ó wà sáájú imúnisin, tí ó sì tún n gbòòrò sí ní ọ̀de-ọ̀nì. Èyí lọ ní ibámu pẹ̀lú ilépa àwọn aṣẹ̀gbẹ̀fábo Áfíríkà, èyí tí wọn n pè fún kí ipadàbòsípò bá ipò agbára àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú ààrin gbùngbùn, kí ó mà dàbí ohun tí ó sàjẹ̀jẹ̀ (Amadiume, 1997; Ọ̀gúndípẹ̀-Leslie, 1994).

Ipa rẹ̀ lórí Ìtàn Obinrin Ilẹ̀ Áfíríkà nínú Ètò Ìṣẹ̀lú

Gbígbe Ìyálóde kalẹ̀ nínú ìtàn ètò ìṣẹ̀lú káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá kó ipa nílá lórí ìṣàtakò imúnisin nínú ìtàn ètò ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Áfíríkà, ó sì mú agbára ìṣẹ̀lú àwọn obinrin ní àwùjọ Yorùbá padà bọ̀ sípò. Ó fi hàn pé àwọn obinrin ilẹ̀ Áfíríkà jẹ́ aṣáájú nínú ètò ìṣẹ̀jọba, ilò agbára lónà tí ó tọ̀ àti gégé bí adarí tí ìjádará rẹ̀ mú àtúnṣe bá ilànà ìṣàkóso ìṣẹ̀lú láti ọ̀pọ̀ ọ̀rúndún sáyìn. Nítorí náà, ìtàn Ìyálóde jẹ́ ìtàn nípa ipilẹ̀ adarí nínú ìtàn ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Áfíríkà, èyí tí ó jẹ́ àwòkòṣe nínú imúgbòrò, àkóyawọ̀ àti ojúṣe láàrin àwùjọ.

Nípasẹ̀ ipadàbósípò àti itèsíwájú ìtàn wònyí nínú iwádíí yìí, abala yìí tún jẹ́ kó hàn pé Ìyálóde jẹ́ ipò ìṣàkóso tí ó ti péye nínú ilànà ìṣàkóso àwọn obinrin Adúláwò, èyí tí ó sì jẹ́ àfihàn igboyà obinrin Adúláwò, ifarajìn fún àwùjọ, ilànà títọ̀ àti òmìnira àṣà.

Rírí Ìyálóde gégé bí ipò ìṣàkóso idarí fi irònújinlẹ̀ hàn nípa itumọ̀ ijákoni ní ilẹ̀ Adúláwò, èyí tí ó yàtò sí àwọn àfihàn ilẹ̀ Ọ̀yìnbo Aláwò-funfun tí ó jẹ́ mọ̀ idáníyàsótò, agbára ogun jíjà tàbí àṣìkò idàrúdàpọ̀ èẹ̀kan ṣoṣo. Nínú ilànà imọ̀ ilẹ̀ Adúláwò, ijákoni kì í ṣe nípa ìṣẹ̀gun tàbí ifihàn agbára, dípò bẹ̀ẹ̀, ó jẹ́ ilò agbára láti dáàbò bo àwùjọ nípa wíwà ní alááfíà àti ifilólẹ̀ ilànà iwà rere láti iran dé iran (Achebe, 1984; Wiredu, 1996).

Ìyálóde jẹ́ ipò akoni nípasẹ̀ itèsíwájú ipò ìṣàkóso àti ifilólẹ̀ ilànà iwà rere. Agbára rẹ̀ máa hàn nípasẹ̀ jíjẹ́ aṣojú, olúlàjà àti adarí pẹ̀lú ogbón inú àti iwà rere, kì í ṣe nípasẹ̀ ilò ipá. Èyí jẹ́ kí ó hàn pé ijákoni kì í ṣe ohun tí ó ṣo mọ̀ ìtàn eni tí ó wà ní ipò, ó wà nínú itèsíwájú ipò náà gan-an fúnra rẹ̀, èyí sì máa n hàn nínú igbókànlẹ̀ àwùjọ, itewógbà gbogbo èniyàn àti itèsíwájú nínú ètò ìṣẹ̀lú. Itèsíwájú ipò Ìyálóde fún ọ̀pọ̀ ọ̀rúndún jẹ́ àfihàn agbára ìṣẹ̀lú tí ó yẹ ní rírí gégé bí ògidì ipò akoni.

Ìṣẹ̀ yìí tún ṣe àfihàn àwọn ilànà ìtàn Ọ̀yìnbo Aláwò-funfun tí wón rí ijákoni gégé bí ifarahàn iditẹ̀, ifẹ̀hónúhàn tàbí ilànà idarí èdà kan pàtó. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àwọn ìtàn bẹ̀ẹ̀ wúlò, wón kò fi gbogbo ìtàn ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Adúláwò hàn. Nínú àṣà ìṣẹ̀lú Yorùbá, wón máa n wo idarí gégé bí ojúṣe láti dáàbò bo àwùjọ, èyí tí ó jẹ́ mọ̀ ilò agbára nípasẹ̀ iwà rere, itèsíwájú àti ifarajìn àwùjọ, dípò àṣilò agbára (Peel, 2000). Ìyálóde jẹ́ àpẹ̀rẹ̀ tí ó fojú hán, gégé bí alákoóyawọ̀ àti ìṣòkan nínú ètò ìjọba.

Láti ojú iwòye imọ̀ aṣẹ̀gbẹ́fábo Adúláwò, fífi Ìyálóde hàn gégé bí akoni nínú ipò ìṣàkóso nínú mú àtúnṣe bá àwọn irònú tó fara-pamọ̀ nínú ìtàn àwọn amúnisin àti ìtàn ìṣáájú. Nípasẹ̀ sísọ agbára ìṣẹ̀lú mọ̀ agbára okunrin nìkan. Ọ̀pọ̀ ìtàn ti ṣo nípa bí ìṣàkóso àwọn obinrin ṣe jẹ́ ohun tí wón kò fi sí àárín ìtàn àwùjọ, ṣùgbón fífi Ìyálóde sí àárín ìtàn tún fi agbára obinrin sí ipò tí ó yẹ kí ó wà nínú ìtàn ìṣẹ̀lú, èyí sì jẹ́ kí ó hàn pé ijákoni àwọn obinrin Adúláwò jẹ́ ohun tí ó ní ipilẹ̀ nínú ètò ìṣẹ̀lú, èyí tí kì í ṣe ohun tí kò wọ̀pọ̀ (Amadiume, 1997; Nzegwu, 2006).

Ní ọ̀gangan-ipò jíjẹ́ akonikunrin àti akonibinrin ní ilẹ̀ Adúláwò, Ìyálóde jẹ́ àpẹ̀rẹ́ akoni tí ó dá lórí itèsíwájú, ojúṣe iwà àti imójútó àṣà ibílẹ̀. Irúfẹ̀ imọ̀ yìí rí ijákoni ní ipò ìṣàkóso gégé bí ohun tí ó ṣo mọ̀ igbé-ayé èdà ní àwùjọ. Èyí sì t fi hàn pé ilànà ìṣẹ̀jọba ibílẹ̀ jẹ́ orísun pàtàkì imọ̀ ìṣẹ̀lú àti iwà rere, kì í ṣe fún ilẹ̀ Adúláwò nìkan, ṣùgbón fún imọ̀ àgbáyé pẹ̀lú.

Àfiwé Èrò nípa Ìyálóde káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá

Káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá, ipò Ìyálóde jẹ mọ ilàna itàn ibílẹ̀, ó sì tún so mọ imọlára nípa ìdarí àwọn obìnrin, agbára iwà rere, àti ìdarí ipò ìṣakóso tí ó jẹ mọ àjọṣe. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé àpèlẹ̀ Ìyálóde wà ní ọpọ̀ ilú Yorùbá, ipa rẹ̀, àjọṣe rẹ̀ pèlú agbára ọkúnrin àti bí a ṣe n lo ó yàtò láti ilú kan sí òmíràn gégé bí àtúnṣe ìṣelú agbègbè, ìṣakóso ọrọ̀ ajé àti itàn ìṣelẹ̀. Ìwádìí nípa àfiwé ipò Ìyálóde káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá fi hàn pé itèsíwájú wà nípa itèsíwájú ìdarí obìnrin àti iyàtò nípa bí wón ṣe n ṣakóso iṣẹ́ba (Muraina, Ọpéyemí, & Ajímátanraẹjẹ).

Ìyálóde ní Ilú Ọyọ̀ àti Àwọn Ilú tí ó so mọ Ọyọ̀

Nínú ètò Iṣẹ́ba ilú Ọyọ̀ àti àwọn ilú tí ó so mọ Ọyọ̀, Ìyálóde wà nínú ipò ìṣakóso ètò ìṣelú tí ó ga. Itàn fi hàn pé Ìyálóde Ọyọ̀ jẹ ẹnì tí wón mọ gégé bí apá kan pàtàkì nínú ìṣelú, tí ó sì ní ipa lórí ọrọ̀ obìnrin, ìṣòwò àti imúdúró wàwùjọ (Law, 1977; Awe, 1992). Nínú ètò ìṣelú Ọyọ̀, èyí tí ó jẹ mọ; àwọn igbímọ̀ àti ìṣakóso àárín gbùngbùn, ààyè wà fún ọkúnrin àti obìnrin jínú ètò ìṣakóso. Nínú ilàna yìí, ojúṣe Ìyálóde ní bí àṣojú àwọn obìnrin àti ẹnì tí n lépa imúdúró agbára iwà rere nínú ètò ìṣelú.

Itèsíwájú ipò Ìyálóde ní àwọn ilú tí ó tan mọ Ọyọ̀ nípa ètò ìṣelú bí Ọgbómọ̀ṣọ̀, Ọkè-Ọgùn àti Ibàràpá, Èdẹ̀ àti àwọn ilú miiran fi hàn pé àwọn ilú wònyí ti gba àṣà fifi ààyè gba obìnrin gégé bí apákan tí ó ṣe pàtàkì nínú ètò ìṣelú. Èyí sì jẹ kí Ìyálóde ní ipò pàtàkì nínú àjọ̀ igbímọ̀ àti alákoṣo ètò ìṣẹ́ba. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé agbára Ìyálóde gangan yàtò láti ilú kan sí òmíràn, ojúṣe rẹ̀ dàbí àṣojú, olùlájà àti alámoòjútó iwà rere (Fálolá, 1999; Peel, 2000).

Ìyálóde ní Agbègbè Egbá àti Egbádò

Ní agbègbè Egbá àti Egbádò, ìdarí obìnrin sáábà máa n jẹ mọ ètò ọrọ̀-ajé àti àjọṣepọ̀ ètò ìṣelú. Ní àwọn agbègbè yìí, Ìyálóde jẹ olórí tí o ní ibáṣepọ̀ pèlú àwọn obìnrin oníṣòwò, àwọn egbé ọlójà àti itèsíwájú àwùjọ. Ìwádìí itàn nípa ijìjàgbara àwọn obìnrin Egbá fi hàn pé àwọn obìnrin ní agbára ìṣelú pàtàkì nípasẹ̀ àwọn igbímọ̀ ìṣakóso tí wón dá sílẹ̀, pàápàá ní ibáṣepọ̀ pèlú àwọn ijòyè lókúnrin àti àwọn alákoṣo iṣẹ́ba amúnisin (Awé, 1992). Ní ọgangan-ipò irúfẹ̀ ilàna yìí, Ìyálóde lo agbára rẹ̀ láti kó àwọn obìnrin jọ, èyí sì jẹ kí ó ṣeé ṣe fún un láti jẹ àṣojú tí ó ṣe pàtàkì nínú ètò ìṣelú, dípò kí ó jẹ ipò ajemáyeyẹ̀ lásán. Ètò ìṣakóso rẹ̀ fi hàn bí ibáṣepọ̀ agbára ọrọ̀ ajé àti agbára ètò ìṣelú ṣe rí nínú àṣà Yorùbá àti bí ètò ìṣakóso àwọn obìnrin ṣe jẹ kí ó rọ̀rùn láti mú itèsíwájú àti igbòrò bá ètò ìṣẹ́ba láti iran dé iran.

Ìyálóde láàrin àwọn Ilú Èkó àti àwọn Ilú Nlá miiran ní ilẹ̀ Yorùbá

Ní ilú Èkó àti àwọn agbègbè rẹ̀, ipò Ìyálóde ti ṣe àtúnṣe sí àwọn àyípadà inú ètò ìṣelú àti ọrọ̀ ajé, pàápàá júlọ̀, ní àṣìkò iṣẹ́ba amúnisin. Nígbà tí àwọn amúnisin n ṣapá láti mú àdínkù agbára àwọn obìnrin pèlú fifi agbára fún àwọn ọkúnrin nínú nìkan nínú ètò ìṣelú, Ìyálóde ní àwọn agbègbè wònyí tẹ̀ síwájú láti ní ipa lórí ètò ìṣelú nípasẹ̀ egbé àwọn obìnrin, ètò ìṣakóso ọjà àti ifikúnlukùn, èyí tí kò ní àkòsílẹ̀ (Vaughan, 2000). Àwọn àtúnṣe wònyí fi agbára ifarajìn Ìyálóde hàn. Ìyálóde n lépa imúdúró ètò ìṣelú nípasẹ̀ ọ̀nà ìṣakóso tí ó dá lórí itèsíwájú àwùjọ̀ àti imúdúró iwà rere. Irú ifarajìn yìí fi hàn pé ilàna ìṣakóso yìí lè tẹ̀ síwájú pèlú gbogbo igbóguntì àwọn iṣẹ́ba amúnisin tàbí àṣedéédéé tí ó ti ilẹ̀ ọkèèrè wá (Muraina, Ọpéyemí, & Ajímátanraẹjẹ).

Ipò Obìnrin nínú Ètò Ìṣẹ̀lú Agbègbè Òndó àti Ìjèsà

Ní àwọn ilú kan ní ipínlẹ̀ Òndó àti Ọsun, ipò Ìyálóde yàtò sí ti àwọn agbègbè ilẹ̀ Yorùbá yòókù. Ní ilú Òndó àti Ilẹ̀ Olúji Oyè Lóbùn ni ipò obìnrin tí ó ga jù nínú ètò ìṣẹ̀lú, òun náà sì ní àwọn ìgbìmọ̀ gégé bí olóyè ní abẹ̀ rẹ̀. Èyí tùmọ̀ sí pé bí Ọba Ọsemọwé ti ilú Òndó àti Ọba Jegun ilú Ilẹ̀ Olúji ẹ̀ ní ìgbìmọ̀ lábẹ̀ ni Lóbùn ní àwọn ilú wònyí náà ni. Ọpó oyè lábẹ̀ Jegun nínú ilàà ìṣẹ̀lú Ilẹ̀ Olúji ni Ìwàrẹ̀fà, nígbà tí Lóbùn jẹ̀ ọpójì (Zulu 1994). Ilàà oyè ọkúnrin àti obìnrin ní ilú Òndó àti Ilẹ̀ Olúji lọ báyí:

Àtòjọ Ipò: Lóbùn (Ọbàbìnrin) àti Ọsemọwé àti Jegun (Ọbakúnrin)

Lóbùn (Ọbàbìnrin)	Ọsemọwé àti Jegun (Ọbakúnrin)
1. The High Chief (Àgbà Oyè) Lísà Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Lísà
2. The High Chief (Àgbà Oyè) Jòmù Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Jòmù
3. The High Chief (Àgbà Oyè) Ọdọfin Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Ọdọfin
4. The High Chief (Àgbà Oyè) Ọràngún Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Sàmà
5. The High Chief (Àgbà Oyè) Sùpọ̀ Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Odúnwò
6. The High Chief (Àgbà Oyè) Sásẹ̀rẹ̀ Lóbùn	The High Chief (Àgbà Oyè) Sásẹ̀rẹ̀

Source: Olasupo, 2010: 145).

Bákan náà, ọbàbìnrin ni wọn ń pe ipò olórí àwọn obìnrin tí ó ga jù ní ilú Ìbòkun ní ipínlẹ̀ Ọsun, nígbà tí ọba ilú gan-an dúró gégé bí Ọbakúnrin. Ọbakúnrin àti Ọbàbìnrin ni wọn ní àwọn ìgbìmọ̀ olóyè tí wọn jẹ̀ afọbajẹ̀ ní abẹ̀ ọkòòkan wọn. (Olomola, Ajuwon àti Omotosho nínú Olasupo, Olugbemi àti Adeniran, 2012). Àwọn ìgbìmọ̀ olóyè lábẹ̀ wọn ni:

Àtòjọ: Afóbákúnrinjẹ̀ àti Afóbàbìnrinjẹ̀

Afóbákúnrinjẹ̀	Afóbàbìnrinjẹ̀
Ọdọfin	Ọdọfinbìnrin
Ejẹmu	Ejẹmubìnrin
Àrò	Àròbìnrin
Ọsọ̀lò	Ọsọ̀lòbìnrin
Ẹ̀bà	Ẹ̀bàbìnrin
Sajuku	Sajukubìnrin

Source: Olomola, Ajuwon àti Omotosho nínú Olasupo, Olugbemi àti Adeniran, 2012).

Ìlànà yìí náà fara pé ti ilú Kajola Ìjèsà ní agbègbè Ìjèsà, èyí tí ipò obìnrin nínú ètò ìṣẹ̀lú náà ọpó kan náà pẹ̀lú ipò àwọn obìnrin ní gégé bí ó ẹ̀ hàn ní ìsàlẹ̀ yìí (Olasupo àti Fayomi 2012):

Àtòjọ: Ọbakúnrin àti Ọbàbìnrin

Ọ̀bàkùnrin	Ọ̀bàbìnrin
Bàbá Ọ̀rìṣà	Yèyè Ọ̀rìṣà
Bàbá Ọ̀dòfin	Yèyè Ọ̀dòfin
Bàbá Àrò	Yèyè Àrò
Bàbá Alárò	Yèyè Sálàrò
Bàbá Èjẹmọ	Yèyè Èjẹmọ

Source: Olasupo àti Fayomi, 2012:17

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ààyè gba àwọn obìnrin nínú ìlànà ètò ìṣẹ̀lú àwọn ilú wònyí, síbẹ̀, Ọ̀bàkùnrin náà sì ní olórí ilú ṣùgbọ̀n ipa ribiribi ní àwọn ọ̀kùnrin n kó nínú ètò ìṣàkóso ilú.

Ìjọra àti Ìyàtò Ipò Ìyálódé ní Agbègbè Kòòkan

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn agbègbè yàtò, àwọn ìlànà pàtàkì kan so ipò Ìyálódé káàkiri Ilẹ̀ Yorùbá pọ̀. Ìyálódé lópò ìgbà jẹ̀ àṣojú agbà fún obìnrin nínú ètò ìṣẹ̀lú tí n tẹ̀nu mó àjọṣe ipinnu àpapọ̀. Agbára rẹ̀ dá lórí itèsíwájú, iwà rere àti ìgbókànlẹ̀ àwùjọ. Ipò yìí ṣe àfihàn irú ìdarí tó tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mó ìlájà, àmújútó iwà rere àti ìmúdúró àwùjọ (Oyewumi, 1997; Wiredu, 1996).

Bákan náà, ètò ọ̀rọ̀-ajé ilú ní ipa lórí ìṣòkan àti ètò ìṣàkóso Ìyálódé. Ní àwọn ilú kan, ipa rẹ̀ wà ní pò ìgbimò ìṣàkóso ilú, èyí tí ó n ṣiṣe nípasẹ̀ ìgbimò àwọn obìnrin àti ètò ọ̀rọ̀ ajé. Ìyàtò wònyí kò tùmọ̀ sí ìlòdìsì, ó jẹ̀ àfihàn agbára ìṣàkóso ibílẹ̀ tí ó kún fún onírúurú àfihàn agbára àwọn obìnrin (Muraina, Ọ̀péyemí, & Ajímátanraẹjẹ).

Pàtàkì Ìmọ̀ nípa Ìṣàkóso àwọn Obìnrin nínú ètò Ìṣẹ̀lú Yorùbá

Ṣiṣe àfiwé Ìyálódé káàkiri ilẹ̀ Yorùbá mú ipènjà wá fún àwọn itàn tí ó n ṣe ìdarí obìnrin gégé bí ohun tí ó dúró déédé tábí tí ó dá yàtò. Dípò bẹ̀, ó fi àṣà ìṣẹ̀lú tó jinlẹ̀ hàn níbi tí a ti fi agbára obìnrin sílẹ̀ nínú ètò tí ó lórí itèsíwájú, tí ó mó àyíká àti àjọṣe ìṣẹ̀lú àdápọ̀. Ìyálódé kì í ṣe ìṣẹ̀lẹ̀ itàn èdá èniyàn kan ṣoṣo; ó jẹ̀ agbọ̀n kan pàtàkì nínú ètò ìṣẹ̀lú Yorùbá, èyí tí ó fi àwọn obìnrin sí ipò pàtàkì ètò ìṣẹ̀lú. Ṣiṣe àfiwé yìí ṣe àfihàn pé ipò Ìyálódé jẹ̀ ipò ìṣàkóso tí ó gbára lé itàn tí ó fojú hàn sí gbogbo àwùjọ, èyí tí itèsíwájú àti àtúnṣe n bá láti ìgbà dé ìgbà àti láti agbègbè dé agbègbè agbègbè.

Àgbálogbábò

Ìwádìí yìí ti fi hàn pé ipò Ìyálódé jẹ̀ ọ̀kan lára àwọn àpẹẹrẹ̀ ifarajìn obìnrin Adúláwọ̀ tí ó dá lórí agbára ipilẹ̀, èyí tí ìgbòòrò sì n bá láàrin àwùjọ. Ìwádìí yìí kò ṣe àfihàn akòni gégé bí ìṣe ènikan, iṣe àwọn kan tábí ija ogun, ṣùgbọ̀n ó fi hàn pé àwùjọ Yorùbá ṣàlàyé akòni nípasẹ̀ ìṣàkóso ipò, agbára iwà rere, àti itèsíwájú láàárín ìran. Nínú àjọṣepọ̀ yìí, Ìyálódé fara hàn gégé akòni obìnrin tí àkókò rẹ̀ kì í ṣe láti inú itàn ìgbésí ayé èdá kan pátó ṣùgbọ̀n láti inú ipa ìṣàkóso tí ó jẹ̀ mó agbèkalẹ̀ obìnrin nínú àwùjọ.

Arífayọ̀ ìṣe ìwádìí yìí ní pé ipò akòni ní ipò ìṣàkóso gégé bí Ìyálódé tábí àwọn ipò mǐràn tí ó jẹ̀ ipò aṣíwájú àwọn obìnrin wà ní ilẹ̀ Yorùbá, ojú akòbìnrin ní sì lè fi wo obìnrin yòowù tí ó bá di ipò yìí mú. Jíjẹ̀ akòni ní ipò yìí kì í ṣe pé ó wà pẹ̀lú ènikan ṣoṣo ní ṣàà tí onítòhún bá wà lórí ipò ní, bí ó ṣe pé ó rò mó ipò, èyí tí ó jẹ̀ pé gbogbo èni tí ó bá ti wà ní ipò náà ní ó gbé àbùdá akòni wọ̀. Èyí ní pé gégé bí àwùjọ ṣe n fi ọ̀wọ̀ ìjakòni wọ̀ gbogbo èni ó bá wà ní

ipò ọba láàrin ilú náà ni àwùjọ ẹ gbọdọ fi irúfẹ ọwọ ìjákọni náà wọ ẹ̀nìkẹni tí ó bá wà lórí ipò Ìyálóde. Èyí kì í ẹ nípasẹ̀ àwòmọ agbára ẹ́dà náà gan-an ní pátó, bí kò ẹ àwòmọ agbára ipò tí ó wà. Èyí sì jẹ mọ ilà̀nà ìṣẹ̀nbáyé tí àwùjọ ti là kalẹ̀ ẹ́ájú kí àwọn Ọ̀yìnbo amunisìn tó wọ àwùjọ Adúláwò. Irúfẹ̀ ipò ọwọ̀ yíi ní láti jẹ̀ àwòtá fún ipò tí ó yẹ kí àwọn obinrin wà nínú ilà̀nà ètò ìṣelú gbogbo ilẹ̀ Áfíríkà lápapọ̀.

Ìwé Ìtókasi

Achebe, C. (1984). *The Trouble with Nigeria*. Nigeria: Heinemann Educational Books.

Ade Ajayi, J. F. (1966). *Christian Missions in Nigeria, 1841-1891: The Making of a New Elite*. Longmans.

Afigbo, A. E. (1972). *The Warrant Chiefs: Indirect Rule in Southeastern Nigeria, 1891-1929*. Longman.

Amadiume, I. (1997). *Re-inventing Africa: Matriarchy, religion and culture*. Zed Books.

Awe, B. (1992). *Nigerian women in historical perspective*. Sankore Publishers.

Bascom, W. (1969). *The Yoruba of southwestern Nigeria*. Holt, Rinehart and Winston.

Chilisa, B. (2012). *Indigenous research methodologies*. Sage Publications.

Falola, T. (1999). *Yoruba gurus: Indigenous production of knowledge in Africa*. Africa World Press.

Gyekye, K. (1997). *Tradition and Modernity: Philosophical Reflections on the African Experience*. Oxford University Press.

Kovach, M. (2009). *Indigenous methodologies: Characteristics, conversations, and contexts*. University of Toronto Press.

Law, R. (1977). *The Oyo Empire, c. 1600-c.1836: A West African imperialism in the era of the Atlantic slave trade*. Oxford University Press.

Mama, A. (2001). Challenging subjects: Gender and power in African contexts. *African Sociological Review*, 5(2), 63-73.

Mama, A. (1996). *Women's studies and studies of women in Africa during the 1990s*. CODESRIA.

Mba, N. E. (1982). *Nigerian Women Mobilized: Women's Political Activity in Southern Nigeria, 1900-1965*. University of California Press.

Mbembe, A. (2001). *On the postcolony*. University of California Press.

Nzegwu, N. (2006). *Family matters: Feminist concepts in African philosophy of culture*. SUNY Press.

Ọláşùpọ̀ F. A. àti Fayomi, I. (2012). "Historical Epochs of Local Government Administration in Nigeria: Women and the Poor." *Global Journal of Human Social Science: Arts and Humanities*, 12, (9)(1). Global Journals Inc., USA.

Ọláşùpọ̀, F. A. (2010) "African Perspective on the Globalization of Gender: The African Perspective" *The Global Studies Journal*, 3(2). USA: Common Ground Publishing LLC. www.CommonGroundPublishing.com (Ed), Ibadan: Rex Charles Publication in association with Connel Publication.

Oyewumi, O. (1997). *The Invention of Women: Making an African sense of Western gender discourses*. University of Minnesota Press.

Peel, J. D. Y. (2000). *Religious encounter and the making of the Yoruba*. Indiana University Press.

Ranger, T. (1983). The invention of tradition in colonial Africa. In E. Hobsbawm & T. Ranger (Eds.), *The invention of tradition* (pp. 211-262). Cambridge University Press.

Smith, L. T. (1999). *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples*. Zed Books.

Sudarkasa, N. (1986). The status of women in indigenous African societies. *Feminist Studies*, 12(1), 91-103.

Tuhiwai Smith, L. (2012). *Decolonizing methodologies* (2nd ed.). Zed Books.

Wiredu, K. (1996). *Cultural universals and particulars: An African perspective*. Indiana University Press.

Zulu, S. (1994). "Feminism in Psyche of African Womanhood." A paper presented at the first Conference on Women in Africa and the Africa diaspora. University of Nigeria Nsukka.

Author's Bio

Remi Alapo is a scholar and cultural researcher whose work centers on Yoruba history, women's leadership, and African indigenous knowledge systems. Their research explores gender, spirituality, oral traditions, and the preservation of underrepresented African heroines whose cultural labor shapes intergenerational memory across Africa and the diaspora.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): ALAPO, Remi. Oyè ìyálóde: ipò akonibinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú àwùjọ yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial II, p.232-248, agosto 2026.

To cite this text (APA): Alapo, Remi (august 2026). Oyè ìyálóde: ipò akonibinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú àwùjọ yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special II): 232-248.